

Təbii-coğrafi şəraiti və landşaft-relyef quruluşunun mürəkkəbliyi baxımından Qərbi Azərbaycanın tarixi zənginliyi maddi və qeyri-maddi irs mənsəyinə görə xeyli dərəcədə rəngarəng olmuşdur, bu zənginlik bir sıra məxəzlərlə ifadə olunmuşdur. O cümlədən, "Kitabi-Dədə Qorqud" erosu da bu zənginliyin ədəbi və əbədi abidəsidir desək, səhv etmərik (bu Dastana yenə qayıdacağıq).

Geoloji struktur baxımından bir-birinə oxşamayan ərazi bölgələri sırasında Göyçə gölü və ətrafı, Zəngiçay, Arpaçay, Oxçuçay, Bazarçay... hövzəsi, Ağrıdağ vadisi və Alagöz dağı, Ağbaba, Şörəel və Dağ Borçalı, Gümrü-Dilican vadisi...təbiət gözəlliyinin estetik lövhələridir ki, həm də e.ə.minilliklərdə yaranmış beynəlxalq əhəmiyyətli iqtisadi-ticarət ocaqlarını, qədim insan yaşayış məskənlərini, Qazandağ-İlan-dağ qurşağı xristianlığa-qədərki ruhani-sakral abidələrini, Dərələyəz silsiləsinin qayaüstü rəsmlərinin fəlsəfi-mistik təsirlərini...yaşadan təbii, Türk-Müsəlman dünyasının milli-mənəvi dünyadərki və ÜmumTürk şifahi-yazılı irsi kimi-bəşəri dəyərlərə bərabərdir.

Bütöv Türk dünyası coğrafiyasında olduğu kimi, Qərbi Azərbaycan təbiətinin təbii ilmələnməmiş naxışları kökənli ocaqların yurd yerlərinin orografik və oronomik üslubuna, mistik-sakral ruhaniliyin kökə bağlılığına, ənənvi xalq gələneklerinin mistik təxəyyülünə...uyğunluğu sanki Ana-Təbiət Südündən yoğrulduğuna bir nişanədir...Qərbi Azərbaycan ünvanlı El yad-daşının səhifələri kimi...Bu yerdə, yuxarıda adını çəkdiyimiz "Kitabi-Dədə Qorqud" ÜmumTürk epik əsəri bütövlükdə Azərbaycan hüdudlarında (İç, Dış və Qalın Oğuz ellərində...), o cümlədən, Qərbi Azərbaycan ərazilərində (kafir yurdları yaxınlığında) xalq incəsənətinin, toxuculuqda (sicim, keçə, saya palaz, çeşnili sumaq, xalı, gəbə...) estetik-miniatür rəsamlıq nümunələri...kökənli xalqın milli-mənəvi, mistik-fəlsəfi düşüncə tərzı ruhu-na uyğun yarandığından təkamül tarixini bu eposun məzmunu da ifadə etməkdədir. Və Dastanın boylarında verilən epik. ədəbi-bədii üsluba uğun bilgiler məhz bu bölgənin təbii mənzərəsinin dekorativ-təbiiyi incəsənət toxuculuğu yaranışına bilavasitə təsir etdiyini göstərir.

"Dirse xan oğlu Buğac xan boyu"nda Dirse xanın tə-

biət qoynunda "göy üzünə dırənən" uca çadırlar (relyef hündürlüyünün simvolu kimi ifadə olunub) qurması və "min yerdə ipək xalçaların döşənməsi"...təsviri bölgə təbiəti ilə ("köksü gözəl böyük dağlar", "qışda, yazda qarı-buzu ərimeyən Qazılıq dağı") təbii sənət növünün (xalça sənətkarlığının) vəhdətinə ("qara otağın qara keçə" döşəməyi) nişanədir, zərif ipək xalçalar isə əl əməyinin qədimliyinin və yüksək estetik zövq tələbinin simvoludur.

"Salur Qazanın evinin yağmalandığı boy"da Bayandur xanın (bu adla bağlı antronimlərin və orotoponimlərin Qərbi Azərbaycanda sıx şəbəbəsi var - Qərbi Zəngəzur, Şörəel mahallarında Bayandur kəndləri, Pəmbək dağı silsiləsinin bir qolu olan Bayat dağı...) kürekəni Ulaş oğlu Salur Qazanın doxsan yerdə (otaqda) böyük ipək xalılar (gəbələlər) sərilədiyi lövhələrin təsvirinin milli-estetik sevgi ilə, mənəvi-mistik dünyadərki ruhu ilə bağlı olduğu şübhəsizdir.

Oxşar bədii təşbəhlər "Qazan bəyin oğlu uruz bəyin dustaq olduğu boy"da səciyyəvi bənzərliyi də diqqətə çatdırır-Qazan bəy Qara yer üzündən ("ən böyük və uca yerdə", "böyüklükdə", anlamına uyğundur, bu sifətlə (söz kökü ilə) başlayan toponimlərə Qərbi Azərbaycanın bütün nahiyyələrində rast gəlinir) tikiirdiyi otaqlarda, min yerdə ipək xalçalar döşətdirmişdir-bilgisi də həm tarixi, coğrafi, həm də, milli-mədəni dəyəri qiymətləndirir.

Təbii ki, bu cür yanaşmalar Dastanın digər müvafiq boylarına da şamil edildiyi qənaətinə uyğun söyləmək olar ki, Qərbi Azərbaycanın xalça toxuculuğu mədəniyyətinin, təbiiqi-dekorativ incəsənət təsviriin, ilməli miniatür rəsamlığının... ən azı 2000 ildəndən çox yaşı vardır və bu milli-mədəni yaradıcılıq Təkamülünə ilk növbədə səbəb olmuşdur:

- dini-sakral fəlsəvi/mistik maddi irs zənginliyi;
- təbiət mənzərələrinin simvolik-dekorativ təsvirinə

Qərbi Azərbaycanın xalça sənəti irsi..

uyğun milli-təbiiqi rəsamlıq yaradıcılığı;

- nəsillər arasında təbiiqi-miniatür rəsamlıq və dekorativ, ilməli-naxışlı təsvir lövhələrinin milli məşğulluq səviyyəsində qorunub saxlanılması və ənənəvi özəlliyi;
- əski Dini-mistik fəlsəfi təfəkkürün (Xristianlığaqədərki ruhani düşüncənin), Alban mədəniyyəti irsinin və İslam dini təriqətlərinin sintezindən Yaranan dünyadərkinin təbiiqi təsviri.

Bir cəhəti də qeyd etmək vacibdir ki, Qərbi Azərbaycanın bütün nahiyyələrində bu gələneklerin Təkamülü və milli-mənəvi təməl prinsiplərinə uyğun davamlılığı, inkişafı çoxşaxəli "Qərbi Azərbaycan xalçaçılıq məktəbi"nin yaranması ilə nəticələnməmişdir (e.ə.I minilliyin sonlarından başlayaraq) və bu sırada səciyyəvi fərqlilikləri saxlamaqla ümumilikdə aşağıdakı qolları özündə birləşdirir:

- Göyçə gölü hövzəsinin təbiiqi, miniatür-rəsamlıq toxuculuğu, dekorativ-dizayn ilmə sənəti;
- Zəngəzur bölgəsinin xalçaçılığı və təsviri-naxış yaradıcılıq mərkəzləri;

- Dağ Borçalı-Allahverdi nahiyyələrinin xalçaçılığı və miniatür-təsvir ocaqları;
- Ağrıdağ vadisi-yaylası (Ağbaba, Şörəel, Alagöz bölgələri üzrə) və Arazboyu yurdlarının xalçaçılıq mərkəzləri;

- Dərələyəz-Vedi mahallarının naxışlı və naxışsız təsviri toxuculuq ənənələri;

Göyçə gölü hövzəsinin təbiiqi, miniatür-rəsamlıq toxuculuğu, dekorativ-dizayn ilmə sənəti "Qərbi Azərbaycan xalçaçılığı"nın əsas istiqamətlərindən biri olmuşdur, hövzənin Qaraqoyunlu vadisini, Cəmbək, Basarkeçər və Qaralıq nahiyyələrini, kökənli türk-müsəlman kəndlərini (Ardanış, Qaraqoyunlu, Aşağı və Yuxarı Şorca, Ağkilse, Zərzibil, Babacan, Nərimanlı, Pəmbək...) əhatə etmiş, minilliklərə uzanan tarixi keçmişində qoruyub saxlamışdır. Bölgənin təbiiqi-miniatür rəsamlıq toxuculuğu, əl işlərinin çeşni rəngarəngliyi, naxış və ilmələrinin dekorativ simmetrikliyi və dolğun, mükəmməl estetik təsviri xüsusi xalçaçılıq gələneklerinin həm də ictimai-siyasi tarixi ilə (Beynəlxalq İpək/Ticarət yolu üzərində yerləşməsi, Avropa ölkələrinə çıxışı olan Təbriz, Naxçıvan və Qarabağ xalçaçılıq ocaqları ilə qonşu-

luğu) sıx bağlıdır.

Göyçə xalçaçılıq ocağında toxunan əksər xalça və gəbələrin ölçüsü 2 m x 5 m arasında dəyişilmiş, əsasən "Təbriz", "Qarabağ", "Zili", "Şirvan", "Qoç buynuzu", "Pirəbədi", "Heykəl", "Nəbəki"...çeşniləri toxunub, təbii rənglərdən istifadə edilib. Qara qoyunun bel yunu qara, ağ qoyunun ağ, boz qoyunun yunundan boz rəng kimi istifadə olunub, palıd qabığından və gözəl bitkisinin kökündən qəhvəyi rəng alıblar. Məşhur Sarıyer yaylaqlarının, Çalmalı dağının güllü-çiçəkli yamaclarının təbii naxışlarına uyğun xalça-gəbə ilmələrinin zərifliyi "gözoğurlayan" estetik mənzərə yarırdı.Və bu üsulla yaranan, yun-pambıq ipliklə toxunan (10 sm-də 48-50 ilmə olmaqla) xalça-gəbələrin tərəvəti/rəngi yüzilliklərlə estetik gözəlliyi qorunub-saxlanılıb, onlar dünyanın bir çox şəhərlərində (İstanbul, Qahirə, Roma, Venesiya, Paris, London, Berlin, Nyu-York, Moskva, Sankt-Peterburq...) yüksək qiymətləndirilib.

Bölgədə saya və naxışlı əl toxuculuğu ocaqları sırasında Nərimanlı kəndində xalça-gəbə naxışlarının əski dini-fəlsəfi mistik təsəvvürlərə uyğunluğu "Qoç buynuzu" çeşnisində yaşamaqdadır, Sara Əli qızının (1906-1992), Xanım Rza qızının (1945-2021)... adları ilə. Xalça yelənlərinin, göllərinin rəng uyurlığı və məzmun bütövlüyü toxuculuqda nəzərə alınan əsas amillərdir ki, bu da Göyçə gölü hövzəsində diqqət mərkəzində olmuşdur.

Nahiyyənin Pəmbək kəndində mahir xalça ustaları bir xalça üçün 16-18 kq yundan istifadə ediblər, ən kiçik ölçü 80 sm x 2 m-ə bərabər olub, bütün toxunma işlərini əllə icra ediblər. Təqribən, bütün evlərdə xana qurulurdu, sumaq-xalça toxunurdu, əl işləri xanımlara nəsilən-nəsilə cəhiz əmanəti kimi ötürülürdü.

Ağkilse kəndində Həllacoğulları (həllac-keçi-xalça toxuyan) nəslı (Kərbəlayı Cəfər Hüseyn oğlu (1820-1901), qardaşı Məşədi Qasım (1825-1907), Abdulla Məşədi Qasım oğlu (1865-1955)...etnomənşeyi baxımından tarixən keçi-xalça toxuculuğu və heyvandarlıq təsərrüfatı ilə məşğul olmuşlar. Kənddən qərbe tərəf 2,5-3 km aralıda, "Daşlı günəy" in etəyində onlardan qalma və 1930-cu illərdə müsadirə edilmiş daş-

dan tikili tövlədən (uzunluğu 30 m, eni 15 m) 1970-ci illərdə kəndin "Azad" kolxozu istifadə edirdi, bu yer el arasında "Həllacın komu" adlanırdı...Bu kəndin yaxşı xalça toxuyanları sırasında Gilas Abbasəli qızının (1898-1977), Bəyaz Bəylər qızının(1929-2011), Yeganə Nureddin qızı Cəfərovanın (1969), Zərqələm Oruc qızı Cəfərovanın (1963)....da adları çəkilir.

Göyçə gölü hövzəsinin şimal-şərq hissəsini tutan Çəmbək nahiyyəsinin Ardanış, Gölkənd, Toğluca, Qaraqaya (Qaraqoyunlu elatı)....kəndlərində əl toxuculuğu ənənəvi təmələ malik olub. Ardanış kəndində Atıcılar nəslinin tarixi məşğuliyyəti keççilik idi, nəsilən-nəsilə ötürülürdü (Daşdəmir Qulu oğlu (1936), Manaf Daşdəmir oğlu (1955)..., onların Qarabağdan gəldikləri deyilir). Kənd orta məktəbinin müəllimi Kamil Qorçu oğlu Hacıyevin (1938-2023) ailəsi xalça toxuculuğunda tanınan idi, bu kənddə 500 evdən 200-də xalça toxuculuğu ilə məşğul olublar...

Ümumiyyətlə, Göyçə gölü hövzəsində xalça-gəbə toxuculuğunda Çəmbək nahiyyəsinin Ardanış kəndi xüsusilə məşhur olmuşdur....Göyçə gölü hövzəsinin toxuculuq-xalçaçılıq irsinin təşəkkülü və təkamülü Basarkeçər dağlıq qurşağının e.ə.IX-V minilliklər tarixinə bağlı qayaüstü rəsmlərinin və Şumer mədəniyyəti irsinə doğmalığı ilə seçilən petroqriflərin, Bərgüşad çayının mənbəyi boyunca Dəvəgözü dağının daş naxışlarının... təbiiqi miniatür rəsmlərdə, xalça-gəbə çeşnilərindəki naxışlarla uyğunluğu aydın görünür.

Təbii ki, Qərbi Azərbaycanın digər bölgələri də bu kimi minilliklərə bağlı toxuculuq sənətində zəngin tarixi keçmişdən xali deyildir...

Qismət Yunusoğlu, Bakı Dövlət

Universitetinin müəllimi

P.S.Yazının hazırlanmasında həm də Qərbi Azərbaycanın Basarkeçər nahiyyəsi, Pəmbək və Nərimanlı kənd sakinləri Şövkət Qədimalı qızı Xələfovanın (1949) və Lətifə Nəriman qızı Mürşüdovanın (1949), Ağkilse kənd sakinini Akif Oruc oğlu Cəfərovun (1954), Cəmbək nahiyyəsi, Ardanış kənd sakinini Qoşqar Məhərrəm oğlu Məmmədovun (1968) məlumatlarından istifadə olunmuşdur.